

НАСТАВНО - НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду, донетој на XIX редовној седници, одржаној 30.05.2024., изабрани смо у комисију за оцену и одбрану докторске дисертације

„Блискост у свету дигиталне повезаности : ка реконцептуализацији породичних, пријатељских и партнерских веза у Србији“,

коју је поднела Соња С. Радивојевић, докторанткиња на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. На основу прегледа пратеће документације и анализе ове докторске дисертације подносимо Већу следећи

Реферат о завршеној докторској дисертацији

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Соња С. Радивојевић рођена је 1. јануара 1993. године у Бору. Дипломирала је 29. септембра 2016. године на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду са темом „Мобилни телефон као културни објекат: употреба и значења мобилног телефона у култури младих“ (менторка проф. др Илдико Ердеи). На истом одељењу одбранила је 29. септембра 2017. године мастер рад на тему „'Дигитални номадизам': рад, технологија и покретљивост у постиндустријском друштву Србије“ (менторка проф. др Илдико Ердеи). Академске 2018/2019. године уписана је на докторске студије етнологије и антропологије, а од 1. фебруара 2019. запослена је у Етнографском институту САНУ на пројекту *Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала Појмовник српске културе (МПНТР 47016)*, у звању истраживача-приправника. Тренутно (2023-2027) учествује на и међународном пројекту „Културни идентитети и друштвена интеракција у физичком и дигиталном свету: студије случаја из Србије и Грчке“),

Етнографски институт САНУ у сарадњи са Лабораторијом за друштвене науке, Одељење за педагогију и основно образовање, Учитељски факултет Националног и Каподистријиног Универзитета у Атини, Република Грчка.

Кандидаткиња Соња Радивојевић, МА објавила је пет научних радова, четири ауторска и један коауторски (Radivojević, Sonja. 2023. „O ljudsko-tehnološkim odnosima iz antropološke perspektive – promišljanja na preseku prošlosti i budućnosti“. U *Horizonti budućnosti: antropološki i drugi naučni pristupi*, ur. Vojana Bogdanović i Kristijan Obšust, 159–182. Novi Sad-Beograd: Arhiv Vojvodine-Etnografski institut SANU; 2022. Ethnographic Journey into the Heart of Smartphone. *Гласник Етнографског института САНУ* 69(3): 689–692; 2020. Biti žensko u srpskoj tradicionalnoj i savremenoj kulturi: etnografski rad Mirosłave Malešević kroz prizmu rodnog pitanja. U *NAUČNICE U DRUŠTVU. Radovi sa konferencije održane od 11. do 13. februara 2020. u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu*, (ur.) Lada Stevanović, Mladena Prelić i Mirosłava Lukić Krstanović, 431–439. Beograd: Etnografski institut SANU; 2020. (Де)колонизација дигиталног окружења: интернет и нови(ји) медији као места савремених антрополошких истраживања и како им етнографски прићи. *Гласник Етнографског института САНУ* 68 (2): 419–438; Dajić, Ana i Sonja Radivojević. 2019. Radio „na oblaku“: novi autorski pristupi u kreiranju internet radija. *Etnoantropološki problemi* 14 (1): 97-117).

У претходном периоду кандидаткиња је учествовала у више домаћих и међународних пројеката : „Словачка и заједница војвођанских Словака: унутаретнички односи и границе“ (Slovakia and the Slovak Community of Vojvodina: Intraethnic Relations and Boundaries) SASA-SAS- 21-03, који је организовао Етнографски институт САНУ и Институт за политичке науке Словачке академија наука (2021-2023); Интердисциплинарно истраживање културног и језичког наслеђа Србије и израда мултимедијалног интернет портала *Појмовник српске културе* (МПНТР РС 47016), Етнографски институт САНУ (2019); Кандидаткиња Соња Радивојевић је била и део истраживачког тима иницијативе „Чувари парка“ (2016-2018) у оквиру пројекта *Shared Cities Creative Momentum 2020*, подржаног од стране Београдске недеље архитектуре (БИНА), и сарађивала је на пројекту *Друштвено-економски контекст и питање родно заснованог насиља* „Центра за женске студије“ у Београду (2018), као и са Одељењем за просветно педагошку делатност, дизајн и комуникацију Етнографског музеја у Београду (2016-2019).

Кандидаткиња Соња Радивојевић је учествовала на пет научних скупова: Националном научном скупу „Антропологија музике“ коју су организовали Институт за етнологију и антропологију и Филозофски факултет Београд (23. март 2018), Међународној конференцији „Нови хоризонти културе, уметности и медија у дигиталном окружењу“ у организацији Факултета драмских уметности у Београду (11-14. септембар 2019) са презентацијом „Скице за разумевање савремености: дигитална култура као истраживачки оквир у антрополошкој перспективи“, на Међународној научној конференцији „Научнице у друштву“ Етнографског института САНУ и УНЕСКО-а (11-13. фебруар 2020), где је представила рад „Бити женско у српској традиционалној и савременој култури: етнографски рад Мирославе Малешевић кроз призму родног питања“; Међународној онлајн научној конференцији „Креативност и иновације у продукцији позоришта, медија и културе: визије и вредности за будућност“, у организацији Факултета драмских уметности у Београду (2021), са радом „The Ethnography of Social Media: Mapping Tiktok Culture in Serbia“, као и на Националном научном скупу са међународним учешћем „Антропологија (у) будућности“ у организацији Етнографског института САНУ (Београд-Виминацијум 2022), са презентацијом „Ljudsko-tehnološki odnosi iz antropološke perspektive – promišljanja na preseku prošlosti i budućnosti“.

Кандидаткиња је учествовала и на различитим радионицама и семинарима: „Реинтерпретација индустријског наслеђа кроз дигиталне технологије: Утопија или дистопија“. радионица у организацији Центра за промоцију науке и Музеја науке и технике; Методолошка радионица за докторанте са Зофиом Бони (Универзитет у Познању и Филозофски факултет у Београду); Међународни панел „(Post) Digital Age: Media, Business, Technology, Trust“ (ФМК, Београд); ПРОМИС радионица за припрему пројеката „Фонда за науку“ (САНУ, Београд); семинар „Научнице за научнице“ (ЕИ САНУ и UNESCO, Београд).

Такође, добитница је две награде - Награде Одељења за етнологију и антропологију за најбољи студентски завршни рад (дипломски) у академској 2015/2016. години, као и Награде Одељења за етнологију и антропологију за најбољи студентски завршни рад (мастер) у академској 2016/2017. години.

У оквирима етнологије и антропологије интересовања Соње Радивојевић усмерена су ка неколико различитих области. То су, пре свега, антропологија материјалне културе,

дигитална антропологија и економска антропологија - које чине окосницу дипломског и мастер рада, као и антропологија људско-технолошких и друштвених односа које чине средиште ове тезе. Кандидаткиња истражује и у области антропологије популарне културе, музике и књижевности.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет проучавања докторске дисертације јесте однос између дигиталних технологија и начина на које се практикују и (пре)обликују – успостављају, одржавају, негују и прекидају блиске друштвене везе у савременој Србији. Кандидаткиња анализира како, кроз говор и паксе повезане са дигиталним технологијама, генерација младих миленијалаца (особе рођене између 1981. и 1996. године) конструише три врсте блиских веза – породичне, пријатељске и партнерске. На тај начин, она у свом приступу истиче важност истраживања материјалних аспеката друштвених односа и процеса који у савремено доба постају све значајнији и иновативнији. Иако је, како указују различити аутори/ке, „савременост“ постала проблематичан појам јер је свет постао превише промењив и флуидан, а одговори о њеним одликама и логици на којој почива нису једнозначни, може се рећи да оно што је суштински модификовано јесте „питање могућег“. У том смислу кандидаткиња полази од претпоставке да нове, дигиталне технологије представљају један од суштински важних елемената савремених друштвених односа и свакодневног живота великог броја људи. Другим речима, ове технологије схвата као један од конститутивних елемената људске друштвености у савременом добу, па тако и породичних, пријатељских и партнерских веза. Иако је у оквиру овог истраживања пажња усмерена пре свега на начине на које „миленијалци“ конструишу блиске везе кроз употребу дигиталних технологија, кандидаткиња настоји да посредно проникне и у начине на који то раде друге (старије и млађе) генерације са којима се ови млади повезују, односно граде различите врсте односа.

Овако конципиран приступ кандидаткињи је омогућио да у свом докторском раду посредно истражи и људско-технолошке односе, чиме централна чворишта њеног истраживања постају дигиталне технологије, односи које људи успостављају

и међусобно одржавају посредством и уз помоћ технологије, као и везе које успостављају са технологијом у процесу стварања и одржавања мреже односа који се сматрају блиским. У складу с тим, постављени су и основни циљеви овог докторског рада:

1. скицирати пејзаже савремених блиских веза, као и начине на које се оне успостављају, обликују, одржавају, прекидају и мењају, у условима савремености, услед глобализације, урбанизације и повећане покретљивости људи;
2. истражити шта у савременом контексту представља блискост, које везе се сматрају и називају блиским и како се практикују;
3. истражити улоге дигиталних технологија у (међу)генерацијској комуникацији кроз испитивање породичних, партнерских и пријатељских веза, и специфична питања и проблеме који из њих проистичу;
4. отворити дебату о проширивању концепта друштвености који би, осим односа међу људима, укључивао и *друге* ентитете са којима делимо свет, са фокусом на материјалност.

3. Теоријски оквир и истраживачка питања

Полазећи од претпоставке да у савременом свету људско-технолошки односи, а тиме и дигиталне технологије, све више постају „елементарне честице структуре људске друштвености“ кандидаткиња настоји да развије избалансиранiji приступ за изучавање и разумевање ових односа, а који би избегао мањкавости како техноскептицизма и технофобије тако и претераног технооптимизма. У том циљу она своју аналитичку платформу развија на идејама и приступима који су потекли из материјално оријентисане онтологије, (нових) студија материјалне културе и технологије, дигиталне антропологије и антропологије друштвених медија, као и других савремених приступа који су најчешће означени као „материјални заокрет“. Овим различитим приступима материјалности заједничка је идеја о удаљавању од посматрања ствари само као објеката које људи/субјекти користе и представљају у својој пракси. Другим

речима, прихваћено је становишта да материјалност није сводива само на артефакте (Miller) већ да претставља један од градивних елемената друштвених односа и нашег света у коме човек није једини делујући чинилац већ га дели са другим живим и неживим ентитетима . Прихватајући становиште да ствари нису никада (биле) одвојене од људи јер се човеком постаје кроз социјализацију у материјалном свету културних артефаката (Horst and Miller 2012; в. Bourdieu 1970, 1977), кандидаткиња дигиталне технологије, као део материјалности, посматра као елементе који имају капацитет да учествују у конституисању и (пре)обликовсњу комплексне мреже друштвених односа.

Међутим, иако своје истраживање темељи на материјално оријентисаној онтологији (Woodword 2020) као широј теоријској платформи кандидаткиња, што сматрамо посебно важним, указује и на неке од критика приступа које се развијају у оквиру ове оријентације и у свом теоријско- интерпретативном оквиру одустаје од радикално неантропоцентричних становишта која негирају и укидају границу између живог и неживог (нпр. Latour). Наиме, главна критика неантропоцентричних приступа јесте да одустају од људске одговорности и да немају критичан однос према савременом капиталистичком поретку. Иако се ове перспективе представљају као субверзивне, антиколонијалистичке и еманципаторске, борба за једнакост актера на којој инсистирају захтева јасну идентификацију репресивних друштвених структура (Hornborg 2021).. Истовремено, напуштање разлика између живог и неживог има значајне идеолошке импликације у том смислу да се занемајује људска одговорност чиме се замагљују неједнакости у економским и политичким односима и експлоататорски учинак глобалног капитализма. Други правац критике односи се на прихватање и интернализовање тврдњи о објектима као ентитетима који имају капацитет деловања и дејствености (*agency*) без пажљивог етнографског документовања које треба да је одвојено од аналитичких, политичких и практичних истраживачких активности (Hornborg 2021). У вези са тим је и критика да би усмеравање пажње на ствари могло да умањи значај интервјуа и посматрања са учествовањем и да људске субјекте стави у другу план научно-истраживачког рада, чиме би се отворило питање импликација оваквог радикализовања антропологије, уколико је

уопште могуће (Fahlander 2017). Одбацујући радикално неантропоцентрично становишта у оквиру материјално оријентисане онтологије, и имајући у виду антрополошку традицију и етнографски метод, заснован на теренском раду, кандидаткиња своју ужу теоријску платформу темељи на студијама материјалне културе (Miller 1987; Gell 1998; Silversone and Hirsch 1992 i dr), дигиталној антропологији и антропологији друштвених медија (Horst and Miller 2012; Miller et al 2016) које су, како каже, у савременом контексту и саме међусобно конститутивне. Заснован на оваквом теоријско-интерпретативном оквиру, у оквиру овог докторског рада се разматрају начини на које су дигиталне технологије, као посебан вид материјалности, укључене и уплетене у мреже друштвених веза и блискости, постајући њихов саставни део у савременом свету. На тај начин, теза настоји да пружи одговоре на следећа кључна питања :

1. На који начин су дигиталне технологије утицале на успостављање, обликовање, одржавање, прекидање и промену блиских друштвених веза у савременој Србији?
2. Како се, уз помоћ дигиталних технологија, артикулишу блиске друштвене везе у генерацији „миленијалаца“ у савременој Србији?
3. На који начин се успостављају и како функционишу односи између људи и самих дигиталних технологија?

4. Кратак опис садржаја дисертације

Садржај рада је подељен на десет делова, укључујући попис литературе и прилоге (247 стр). Текст дисертације садржи осам поглавља. Прво поглавље је уводно у коме су образложени предмет и циљеви истраживања, истраживачки проблеми као и структура рада.

У поглављу „Теоријско-појмовни и контекстуални оквир истраживања“ најпре је представљена шира теоријска платформа која се ослања на материјално оријентисану онтологију и друге савремене приступе у изучавању материјалне културе, а који су означени као „материјални заокрет“. Размотрен је контекст, разлози и епистемолошке последице теоријског окретања ка стварима/материјалности, као и зашто кандидаткиња прихвата становиште да материјалност представља градивни елемент у конструисању,

(блиских) друштвених веза, али не и радикално неантропоцентрично тумачење . Део овог поглавља чини и објашњење уже теоријске позиције која је утемељена пре свега на (новим) студијама материјалне културе и технологије, дигиталне антропологије и антропологије друштвених медија, где се даје кратак теоријско-историјски преглед ових приступа и њихових релевантних појмова и аналитичких концепата. У оквиру овог поглавља су такође разматрани концепти друштвености, друштвених односа и веза, као и појам блискости и указано на теоријска промишљања у вези са њиховим променама у савременом добу у односу на доба модерности.

Треће поглавље доноси опис приступа, метода и методолошких алата, и у њему кандидаткиња образлаже начин и технике прикупљања грађе, односно представља методе и алате које је у свом истраживању користила. Ослањајући се на антрополошку традицију, основни приступ коришћен у истраживању је квалитативни, а унутар њега главни истраживачки метод је вишелокацијска етнографија (*multi-sited ethnography*). Овај метод одговара идеји истраживања које обухвата проучавање констелације савремених људско - технолошких односа у које су укључени покретни и непокретни уређаји и мреже, начини њихове употребе, њихова значења и размишљања о њима, будући да кандидаткиња своје истраживање спроводити не само у физичком, већ и у дигиталном простору, разговарајући са својим саговорницама и саговорницима, и пратећи их у различитим ситуацијама и контекстима како ван мреже, тако и на њој. С обзиром да је део истраживања спровођен током епидемиолошке кризе изазване појавом корона вируса, када је традиционални антрополошки теренски рад био онемогућен, кандидаткиња је користила и друге технике. Осим вишелокацијске дуоетнографије, дијалогског метода који и самом истраживачу пружа простор за рефлексивност, али не у аутоетнографском смислу то су, пре свега, епистоларни интервјуи, технолошки посредовани разговори на даљину, које чини низ писама на различите теме од значаја за истраживање, а који ће се водити између кандидаткиње и саговорница и саговорника, као и интервјуи који се могу водити онлајн „лицем у лице“, на различитим платформама и друштвеним медијима, те препискама на њима. У овом, методолошком поглављу објашњено је и ко су „миленијалци“, као и нека етичка питања у вези са истраживањем и позиционирањем на терену и у студији.

У оквиру четвртог поглавља које је насловљено „Блискост са дигиталним технологијама и питање људскости“ разматра се процес „доместикације технологије“ односно процес њеног прихватања или одбијања и улоге које (не)задобија у свакодневном животу. Укратко, анализа припитомљавања (дигиталних) технологија узима у обзир место које технологија заузима у свакодневици, динамику коришћења, ритуале, правила, рутине и праксе (Baker et al. 2006). У том процесу, како кандидаткиња истиче, технологије које прихватамо постају део наше сваодневице и друштвене стварности, и када их једном припитомимо почињемо да их доживљавамо као посебну категорију ствари, при чему ови односи могу попримити емотивну компоненту. У овом делу рада она представља и анализира казивања и искуства својих саговорника/ца о породичним политикама припитомљавања дигиталних технологија, као и њихове личне, индивидуалне политике у вези са њиховом коришћењем и односом према њима. Посебна пажња је обрађена на питање блиских веза које се успостављају са дигиталним технологијама које се свакодневно користе и са којима саговорници и саговорнице кроз различите праксе успостављају посебан вид повезаности, било у ситуацијама када су сами или када су окружени/е људима. На крају овог поглавља кандидаткиња износи своја промишљања о будућности или, прецизније, о односу између дигиталних технологија и људскости.

У наредна три поглавља кандидаткиња разматра питање блискости међу људима уз помоћ и посредством дигиталних технологија, као и питање блискости са самим технологијама и технолошким справама, у контексту три врсте блиских друштвених веза (породичне, пријатељске, партнерске), а чије промене идентификује у односу на обрасце и моделе који су неговани у модерности. „Блискост и дигиталне технологије у породичном контексту“ је пето поглавље у коме се поставља питање шта је породица за генерацију миленијалаца за коју је дигитална технологија „део хабитуса“, као и да ли и на који начин ове технологије постају фактори хармонизације и/или ремећења „породичног времена“ и породичних односа. Посебна пажња је посвећена односу између технологије и породичних веза и односа током пандемије корона вируса. Представљени подаци и анализа показују да су нове праксе и нови језик блискости у породичном контексту развијени захваљујући, пре свега, дигиталном технолошком развоју и пандемијској кризи. У завршним потпоглављима се разматрају питања везана

за „по(р)уке из пандемије“ и (не)довољност „дигиталнг додира“ у породичним односима и пракси, као и о дигиталној писмености и међугенерациској солидарности.

Шесто поглавље „Блискост и дигиталне технологије у контексту пријатељских веза“, које даје одговор на питање шта је пријатељство за генерацију миленијалаца и како се дигитална блискост ових веза успоставља, развија, одржава и прекида, посебно је подстицајно како у погледу презентованог материјала тако и у погледу истраживачких проблема и аналитичких увида. Овде је посебна пажња посвећена концепту полимедије и условима живота у полимедијском окружењу као простору друштвености и блискости, али и флуидности и различитих начина комуникације. Као композитна медијска средина, полимедија се може окарактерисати и као *средина присуства* (Madianon 2020). Присуство може бити јавно или приватно, синхронно или асинхронно тако да облици комуникације постају кључни елемент за управљање присуством у полимедијском простору, а тиме и за успостављање различитих категорија блискости у контексту веза које се називају пријатељским. Јер, у дигитализованој свакодневици појам пријатељства је постао вишезначна одредница (пријатељи, познаници, пратиоци). У овом поглављу је показан како се кроз употребу различитих комуникациских пракси успостављају различити нивои блискости/удаљености у оквиру шире категорије пријатељских веза. Анализирајући (не) омиљене облицке комуникације и комуникационе рутине (дописивање/*chatting*; дописивање у групи; гласовне поруке, визуелна комуникација...), као и садржаје, кандидаткиња је установила да блискост представља „колаж облика и садржаја (дигиталне) комуникације“. Како појам пријатеља на друштвеним мрежама има шире значење успоставља се и одређена врста категоризације ових веза. Наиме, међу пријатеље се убрајају и познаници, тј. они са којима не постоји директна и свакодневна комуникација већ су у животима дигиталних пријатеља присутни кроз „амбијентално присуство“ тако да се може говорити о пријатељима који остају на мрежама и „правим“ пријатељима које смо упознали на мрежама. Један од увида који се у овом поглављу истиче јесте да је за дигиталну блискост која подразумева одређене праксе директне комуникације и стварање индивидуалног језика потребна комбинација посвећене интеракције, отворености, али и креативности како би се изградиле „дубљи и аутентичнији односи“. Такође, указује се да међу генерацијом миленијалаца постоје

неписана правила која предност дају физичком ширисутству у односу на дигитално, чак иако то не мора увек бити сасвим вољно. У овом поглављу се износе и разматрања у вези са осећањима која се развијају према одређеним облицима комуникације и дигиталним средствима, и покреће важно питање које се тиче оптерећења које стална умреженост и перманентни контакт може изазвати. Баш као и у односима који се развијају „лицем у лице“, константна повезаност нуди могућност заједништва али некада може бити и терет (Madianon 2020) и у том смислу кандидаткиња истиче да полимедијско окружење може представљаи облик надзора који се доживљава као опресиван и да стога ове праксе не треба идеализовати.

Седмо поглавље се бави питањем дигиталних технологија и блискости у контексту партнерских односа. Укрштајући теориско разумевање партнерских односа са увидима стеченим током истраживања кандидаткиња на почетку представља своју теоријску платформу за разумевање партнерских веза и њихових промена у савременом, глобалном, дигитално повезаном свету. Свој теоријско-интерпретативни оквир у овом поглављу и разумевање савремених веза интимности, секуалности и блискости темељи на радовима социолога који су се бавили трансформацијама модерног друштва, и посебно везама блискости, интимности и сексуалности, до којих долази са појавом пост-традиционалног друштва/„касне модерности“ савременог доба (Giddens 1992, 1990, 1991, 1992, 1994, 1999, 2003, 2005 Beck and Beck-Gernsheim 2002). На тај начин, понуђена тумачења свремених партнерских веза остају ограничена прилично шематизованим моделима. Кандидаткиња затим разматра облике савремених партнерских веза и даје њихову класификацију коју уочава и код припадника/ца генерације младих миленијалаца у Србији. Идентификује две основне врсте које означава као 1. стабилне, моногамне (углавном вишегодишње) и 2. партнерске везе које су различитог облика и трајња, у извесном смислу су неухватљиве те измичу дефиницијама јер особе које их практикују немају јасно постављена очекивања и границе. За особе које су у оваквим односима „данас се каже да се *виђају*“, а у сленгу се називају *situationship* (Longlais et al. 2024). Овим појмом се у западној култури описују односи који немају јасну „етикету“ везе и кандидаткиња предлаже да на српском језику буду означене као „ситуационо партерство“ или „ситуационе везе“. Њихова главна одлика је да нису јасно дефинисане и да се особе међусобно не перципирају као

ексклузивни партнери или партнерке, иако се у неким ситуацијама понашају као да то јесу (уживају у дописивању, различитим заједничким активностима, провођењу времена заједно и сексуалним односима, али без озваничавања или дефинисања статуса везе). Кандидаткиња сматра да је њихова генеза блиско повезана са могућностима које су настале са употребом дигиталних технологија, или су бар њима олакшане. На основу казивања и искустава саговорника/ца, у даљем тексту се износи богат материјал и анализа различитих облика ситуационог партнерства, посебно у односу на развој и употребу дигиталних технологија. Говорећи о начину на који се данас људи упознају и започињу везе кандидаткиња је издвојила „онлајн дејтинг“/дејтинг апликације и упознавање и зближавање путем различитих друштвених мрежа, што сматра спонтанијим начином за успостављање контакта и/или веза. Последњи део овог поглавља посвећен је разматрању односа између приватности и блискости, перцепцијом друштвених мрежа као јавних и приватних простора, односом између доступности, отворености и приватности, као и језику дигиталне блискости.

Осмо поглавље чини закључак у коме се сумирају истраживачка питања, теоријске поставке и налази истраживања.

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Резултати истраживања спроведеног за потребе докторске дисертације и његови закључци показују следеће:

Објекти дигиталних технологија, пре свега мобилни телефони, рачунари и интернет представљају незаобилазан део свакодневице како генерације муленијалаца и оних млалађих, тако и старијих, што указује на значај материјалне димензије савременог искуства друштвености, као и на значај који нељудски ентитети имају у конструисању и обликовању међуљудских односа и блиских веза данас.

Резултати истраживања указују да породица и породични односи у савременој Србији најчешће предстаљају „прво место“ блискости и најзначајнији облик блиских веза. Насупрот бојазни да дигиталне технологије разарају друштвеност и подстичу индивидуализам и атомизацију друштва, ово докторско

истраживање, које је спроведено са људима и међу људима који дигиталне технологије користе, указује на њихов друштвени потенцијалу, и то не само у доба криза и пандемије. У том смислу, у раду се истиче да могућност комуникације и одржавање блиских односа на даљину представља једна од најважнијих промена. Такође, одржавање породичних односа путем технологије подстиче међугенерациску сарадњу и солидарност у процесу трансфера дигиталног знања од млађих ка старијима.

У контексту овог истраживања пријатељство као тип блиских веза је доживело најмање промена у савремености. Приче о пријатељским везама говоре, пре свега, о начинима на које се данас практикује блискост, стављајући нагласак посебно на облике и садржаје комуникације, као и њену брзину, креативност и прилагодљивост. У том смислу су посебно значајне различите платформе друштвених медија, и посебно друштвених мрежа, као и интернет, без којих не би било могуће одржавати везе на даљину на начин на који се то данас чини. Укратко, како кандидаткиња истиче, дигиталне технологије омогућавају да останемо повезани са другима у сваком тренутку. Међутим, истовремено могу ометати да будемо присутни у тренутку и да приметимо, развијамо и продубљујемо везе са онима који су око нас.

Према увидима изнетим у овом раду, у односу на моделе који су развијани и неговани у епохи модерности савремене партнерске везе су претрпеле највише промена, а саме дигиталне технологије су утицале на мењање образаца, тока и оквира успостављања, одржавања или прекидања ових веза. Ове промене су посебно уочљиве са развојем и применом такозваних дејтинг апликација које су креиране управо у сврху проналажења партнера и партнерки и успостављања различитих врста партнерских односа. Иако се у раду указује на важност питања у вези са приватношћу, безбедношћу и евенуалним злоупотребима дигиталних садржаја, проблеми дигиталног породичног и/или партнерског насиља су овом приликом остављени по страни и нису посебно разматрани.

Уопштено посматрано, како се износи у овом докторском раду, у савременом свету све веће покретљивости, расутих породица и пријатеља, као и растуће финансијске и економске крхкости које производе процеси неолиберализације, дигиталне технологије у

одређеним сегментима постају *оазе блискости* и подршке за велики број из различитих разлога раздвојених људи. Један од основних закључака ове тезе је да су многи рани страхови од њихове употребе били ирационални или претерани јер оно што је представљано као опасност „није ни уништило ни деродирало блискост и везе као осећај и диспозицију, већ напротив“. То даље значи да се потреба за повезаношћу, блискошћу и заједништвом није није променила нити је нестала већ да се прилагођава новим околностима и ситуацијама. „Начини комуникације и успостављања веза се убрзавају и унапређују, али срж тежње за заједништвом, осећајем припадања и блискошћу остаје иста, остварујући се кроз породичне, пријатељске и парнерске везе, или барем неке од њих, које данас носимо са собом, ма где били“.

Докторски рад Соње С. Радивојевић савременој српској етнологији-антропологији пружа значајан предметни допринос, повезујући „класичну“ сферу антрополошког интересовања - друштвене односе, са савременијом облашћу истраживања дигиталних технологија, интернета и социјалних медија, који имају све већег утицаја на структурирање свакодневног живота и друштвених веза у савременом добу. Овај рад корпусу домаће науке доприноси у три домена: 1) етнографском – прикупљајући и систематизујући грађу о начину и праксама успостављања, обликовања, одржавања и прекидања блиских друштвених веза у условима савремености, са фокусом на домаћи контекст и употребу дигиталних технологија; 2) теоријском – нудећи модел истраживања савремене људске друштвености из перспективе студија материјалне и дигиталне културе; 3) методолошком – развијајући и унапређујући етнографску праксу и моделе етнографског истраживања на даљину, посредоване технологијом, као и иновативним комбиновањем постојећих теоријско-методолошких приступа који би били кадри да на адекватан начин одговоре на изазове савременог предмета проучавања какав је онај који чини предмет проучавања ове докторске дисертације.

6. Закључак

На основу увида у докторску дисертацију и ставки наведених у овом реферату, закључујемо да је дисертација кандидаткиње Соње С. Радивојевић под називом „Блискост у свету дигиталне повезаности: ка реконцептуализацији породичних, пријатељских и

партнерских веза“ написана у складу са одобреном пријавом, да је оригинално и самостално научно дело које остварује допринос у пољу социокултурне антропологије. Садржај дисертације, њена теоријска и етнографска утемељеност, као и оригиналност научне аргументације, указују на то да кандидаткиња поседује потребне теоријско-методолошке алате за научни рад и самостално научно истраживање. Констатујемо да су се стекли услови за јавну одбрану дисертације. Предлажемо Наставно-научном већу Филозофског факултета у Београду да усвоји позитивно мишљење комисије и донесе одлуку којом се кандидаткињи Соњи С. Радивојевић одобрава усмена одбрана дисертације.

У Београду, 12. 7. 2024.

Комисија:

др Зорица Ивановић, доценткиња

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др. Данијела Велимировић, ванредна професорка

Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Марина Симић, редовна професорка

Универзитет у Београду, Факултет политичких наука